

Петінова О.Б.

УДК 100+301+330

ЯКІСТЬ ВИЩОЇ ОСВІТИ ЯК КРИТЕРІЙ КОНКУРЕНТОСПРОМОЖНОСТІ КРАЇНИ В УМОВАХ РИНКОВОЇ ЕКОНОМІКИ

Освіта – один з найдавніших соціальних інститутів, що викликана потребами суспільства відтворювати і передавати знання, уміння, навички, готувати нові покоління для життя, готувати суб'єктів соціальної дії для вирішення економічних, соціальних, культурних проблем, що стоять перед людством. У сучасному світі освіта – складне і багатоманітне суспільне явище, сфера передачі, освоєння і переробки знань та соціального досвіду. Освіта інтегрує різні види навчальної і виховної діяльності, їх зміст в єдину систему, орієнтує їх на соціальне замовлення, на соціальні потреби суспільства. Серед соціальних інститутів суспільства освіта займає одну з провідних позицій. Адже благо людини, становище культури та духовності в суспільстві, темпи економічного, науково-технічного, політичного і соціального прогресу залежать від якості та рівня освіти.

До питань освіти звертались різні вчені, опираючись на різні системи поглядів та цінностей, що нерозривно пов'язані з економічною ситуацією в країні. Серед них можна назвати такі імена як Кавалеров А.І., Мисик І.Г., Ніколаєнко С.М., Єрмола А.М., Москалець Л.Г., Суджик О.Р. та ряд інших. Кожен з них звертався до окремих аспектів освітньої проблематики та вніс вагомий доробок у розробку даного питання.

Мета: розглянути якість вищої освіти як основний критерій конкурентоспроможності країни в умовах ринкової економіки.

З того часу, як розпався Радянський Союз і Україна стала незалежною державою, відбулася фундаментальна переорієнтація в сфері освіти, переглянутий її потенціал. Впроваджена нова система освіти, яка повинна була розширити можливості українських громадян в умовах ринкової економіки. Здійснення перебудови нашого суспільства, кардинальна економічна реформа, перехід до іншого способу господарювання викликали необхідність переосмислення і чіткого визначення професійної освіти, конкретизації її мети і завдань з урахуванням нинішніх особливостей та перспектив соціально-економічного розвитку України. Колишня система навчання, що майже цілком визначалася навчальними планами і державним замовленням на фахівців, могла існувати тільки в рамках централізованої державної системи, і вже не відповідає мінливим умовам ринкового суспільства.

Як зазначає Даниленко Л.В., в умовах ринкової економіки збереження централізованої і регульованої державою системи освіти, втрати, які зумовлені тим, що випускники, не затребувані на ринку праці, будуть накладатися на інтелектуальний потенціал країни, можуть бути пролонговані на багато років уперед. В остаточному підсумку вони можуть позначитися на національній безпеці країни. Тому у випадку систематичних помилок у методології управління якістю освітнього процесу втрати можуть бути більш вагомі [1, с. 313].

Сучасна професійна освіта як невід'ємна складова частина переважно екстенсивного розвитку економіки і техніки, в період невідповідності зростаючих вимог рівню професійної компетентності робітників та якості загальноосвітньої та професійної підготовки, характеризується відставанням змісту освіти від розвитку науково-технічного прогресу. В умовах сьогодення вищим навчальним закладам потрібно вчитися прогнозувати попит на фахівців того або іншого профілю на п'ять-десять років уперед і відповідати на нього змінами в навчальних планах і програмах. Міжнародний досвід функціонування вищої освіти в ринкових умовах показує, що в країнах Європейського співтовариства принципово інша основа й засади функціонування вищої школи. Це обумовлено тим, що надання освітніх послуг і необхідність задоволення особистих потреб в освіті можливе лише через ринок освітніх послуг, який сприяє підвищенню рівня гнучкості, безперервності і мобільності у системі вищої освіти. Реалізація цих властивостей для вітчизняної системи вищої освіти має бути пріоритетною. Вона має забезпечити реалізацію фундаментальних принципів її функціонування: створення єдиних європейських стандартів вищої освіти, що базуються на трьох рівнях знань (бакалавр, магістр, доктор); розроблення загальних критеріїв оцінювання якості освіти; введення трансферно-накопичувальної системи освітніх кредитів; взаємного визнання країнами ЄС дипломів європейських вузів ("Конвенція про визнання кваліфікацій, що належать до вищої освіти в Європейському регіоні", Лісабон, 1997 рік. В Україні ратифікована в 1999 році [Law, 1273-XIV, 03-Dec-1999]) [2, с. 4].

Метою Європи є досягнення найбільш динамічної у світі економіки (Лісабонська Стратегія), заснованої на знаннях стратегії. Лісабонська стратегія (*Lisbon Strategy*) — нова стратегічна мета Європейського Союзу, спрямована на підвищення його глобальної конкурентоспроможності через економічне оновлення та поліпшення в соціальній сфері й охороні довкілля. Європейська Рада в Лісабоні в березні 2000 року визначила для Європейського Союзу завдання на наступне десятиліття: стати найконкурентоспроможнішою та найдинамічнішою у світі економікою, що базується на знаннях, здатна до постійного зростання, забезпечує робочі місця та сприяє соціальному гуртуванню [3]. Європейська вища освіта має продемонструвати, що якість освітніх програм і сертифікації враховується та гарантуються.

Однією з умов ринкової конкурентоздатності результатів діяльності вищого навчального закладу є наявність системи якості, що відповідає загально визначеним вимогам. Філософія освіти розкриває суперечності у розвитку системи освіти і її вдосконалення, окреслює шляхи їх вирішення. В сучасних умовах в Україні усвідомлюється необхідність кардинальних змін, необхідних в суспільстві, що вимагають не лише адаптації або модернізації гуманітарної освіти. Вища школа має випереджати зміни, що відбуваються, готувати студентів до праці і життя в суспільстві, формувати демократичне суспільство.

Освіта органічно пов'язана з усіма галузями матеріального виробництва та духовної культури, що забезпечує наслідуваність і відтворення соціального досвіду, є рушійною силою суспільного розвитку. В сучасних умовах важливо зближувати систему вищої освіти спеціалістів України з прогресивними зразками систем освіти, що складаються в країнах з ринковим типом економіки, забезпечити конверсійність дипломів вищих навчальних закладів України. Тут розглядаються обидва завдання стосовно до підготовки бакалавра (на Заході - чотири роки навчання після дванадцятирічної школи) в вищих навчальних закладах природничого і технічного профілю. Враховуючи умови, у яких доведеться працювати майбутнім спеціалістам, підприємцям необхідно визначити головні особистісні якості, моральні уявлення і гуманітарні знання, які мають пропагуватися в умовах ринкових відносин [4, с. 58].

Якість вищої освіти є основою створення європейського простору вищої освіти (ENQA – найбільш авторитетна європейська організація, що є основним органом, який координує роботу зі створення системи гарантії якості вищої освіти в рамках Болонського процесу). Так, Європейська асоціація гарантії якості вищої освіти (*European Association for Quality Assurance in Higher Education, ENQA*) — некомерційна організація, що здійснює незалежний контроль навчальних закладів. Вона була заснована в 2000 році в Хельсінкі країнами-учасниками Болонської угоди. Членство в асоціації відкрите для всіх агентств контролю якості освіти в країнах, що підписали Болонську декларацію. Очолює цю організацію президент, який звітує перед Радою директорів [5].

Провідні принципи, на яких побудована філософська концепція системи освіти, знаходять своє вираження в наступності та взаємозв'язку загальної, професійної та вищої освіти як ланок системи безперервної освіти; в неперервності розвитку професійно-освітнього комплексу відповідно до потреб особистості та сучасних вимог ринкового суспільства до неї; у випереджувачому характеру професійної підготовки в порівнянні з науково-технічним рівнем виробництва; в різноманітності організаційних структур, типів навчальних закладів, у системі підвищення кваліфікації спеціалістів; у диференціації освітнього процесу, що передбачає багатоваріантність і гнучкість в конструюванні змісту, форм, методів і засобів навчання та виховання з врахуванням національних особливостей і традицій, специфіки підприємств, для яких здійснюється підготовка спеціалістів; в децентралізації функцій управління системою навчальних закладів при одночасному здійсненні єдиної державної політики в галузі професійної освіти.

Початкова професійна освіта надає можливість здобування молоддю робітничої кваліфікації з однієї або кількох нескладних професій. Вона здійснюється в середній і старшій школі або безпосередньо на виробництві. Середня професійна освіта передбачає підготовку кваліфікованих робітників з однієї або групи складних професій. Здійснюється на базі знань повної середньої школи. Вища професійна освіта формує професійну робітничу кваліфікацію з складних професій і кваліфікацію молодших спеціалістів, які потребують фундаментальних теоретичних знань і розвинутого технологічного мислення. Здійснюється на базі змісту освіти повної загальноосвітньої школи та закладів профтехосвіти.

Політика щодо якості освіти, професійної підготовки і сертифікації фахівців спрямовується на досягнення оптимального ступеня упорядкування педагогічної діяльності з врахуванням особистісних, соціальних, економічних і державних потреб та потреб суспільства щодо освіти. Підвищення рівня відповідності освіти вимогам сучасного світу й реалізації освітньої політики щодо її високої якості можливе тільки з урахуванням функції сучасної школи як соціального інституту, яка полягає в оновленні соціальних цінностей і норм за рахунок відпрацювання нових та адаптації прогресивних цінностей світового освітнього досвіду, адекватних соціально-історичним умовам України [6, с.83].

Для вирішення проблем якості освіти за кордоном останнім часом спостерігається зростання застосування стандартів ISO серії 9000 для побудови і сертифікації систем управління якістю надання освітніх послуг [7, с. 59]. Із запровадженням в нашу економіку міжнародних стандартів ISO серії 9000 зростають вимоги до підготовки кадрів. Це спричинило необхідність у сертифікації якості діяльності освітніх установ, у тому числі вищих навчальних закладів, і сприяло розвитку менеджменту якості – однієї із складових менеджменту вищого навчального закладу. Розвиток теорії менеджменту якості спрямований на досягнення результатів, відповідно до цілей в галузі якості надання освітніх послуг, і задовольняє різноманітні потреби, очікування і вимоги особистості, суспільства і держави, а також вищих навчальних закладів, які є самостійними зацікавленими сторонами. Цілі в галузі якості доповнюють інші цілі вузів, що пов'язані з розвитком, фінансуванням, рентабельністю тощо.

Менеджмент якості ґрунтується на концепції, в якій йдеться про застосування принципів моделі ділової досконалості European Foundation for Quality Management (EFQM) та вимог міжнародних стандартів ISO серії 9000. Запровадження стандартів ISO відбувається поступово. Це зумовлено тим, що система освіти України в умовах сьогодення поєднує в собі риси як старої радянської системи, так і нової для України, європейської, англо-саксонської, запровадження якої зумовлено виконанням рекомендацій Болонської декларації і переходом економіки України на ринкові принципи господарювання. На тлі цього формується внутрішньосистемний конфлікт, що вимагає якнайшвидшого системного вирішення, фундаментальні підвалини якого розробляються філософією освіти. Підходи систем менеджменту якості, які діють у стандартах ISO 9000, взаємозалежні з моделлю ділової досконалості European Foundation for Quality Management (EFQM) і засновані на загальних принципах (табл. 2).

Таблиця 2. Основні підходи до системи менеджменту якості.

Принципи менеджменту якості	Критерії моделі досконалості EFQM
Індивідуальний рівень	
Орієнтація на споживача	Лідерство
Лідерство керівника	Персонал
Командний рівень	
Залучення працівників	Політика і стратегія
Процесний підхід	Партнери і ресурси
5. Системний підхід до менеджменту	Процеси
Постійне поліпшення	Результати для співробітників
Корпоративний рівень	
7 Прийняття рішень, які засновані на фактах	Результати для споживачів
8. Взаємовігідні відносини з постачальниками	Результати для суспільства
	9 Ключові показники діяльності вищого навчального закладу

Як видно з таблиці 2, побудова системи якості ґрунтується на трьох рівнях: індивідуальному (позиції 1, 2), командному (позиції 3–6) і корпоративному (позиції 7–9). Це означає, що система якості може функціонувати тільки при повному взаєморозумінні і налагодженій взаємодії між співробітниками, командами і керівництвом організації, а також при обліку на кожному рівні критичних контекстних факторів. Ця модель є описом "ідеальної" організації європейського зразка. Вона підкреслює динамічний характер підходів вдосконалення діяльності, що приводить до поліпшення результатів [8, с. 249].

Шлях до ділової досконалості починається з лідерства, формування якого здійснюється через розвиток у цьому напрямі тих, хто вже працює у навчальному закладі, і тих нових співробітників, що приймаються на роботу та мають відповідні здібності. Ця модель містить критерії, що дають змогу проводити порівняльне оцінювання діяльності вищого навчального закладу. Критерії оцінювання в моделях ділової досконалості EFQM забезпечують ВНЗ основу для порівняння його діяльності з діяльністю інших ВНЗ. Застосування цієї моделі, що базується на використанні критеріїв результатів і критеріїв можливостей вищого навчального закладу, припускає, що в міру просування до досконалості в галузі можливостей, поліпшення будуть відбуватися щодо споживачів, працівників, суспільства і ключових показників діяльності вищого навчального закладу. В основі ділової досконалості лежать чотири фактори: співробітники, партнерські відносини, процеси, продукція.

Першочерговим стратегічним завданням на шляху до досконалості є "побудова якості, заснованої на людях" як фундаменті й каталізаторі поліпшення партнерських відносин, процесів і продукції. Його реалізація неможлива без глибокого розуміння природи людини, її потреб та психології. На методах підвищення якості людських ресурсів наголошує рішення Лісабонської спеціальної європейської Ради від 23-24 березня 2000 року, яка в подальшому отримала назву "Лісабонська стратегія". Головною проблемою при впровадженні процедур управління якістю в освіті, як правило, є персонал, оскільки процедури вимагають зміни корпоративної культури освітньої організації, і, в першу чергу, культури і кваліфікації керуючого персоналу середньої ланки. Саме від цієї групи залежить, вдасться чи ні залучити рядових співробітників у процес удосконалювання технологій і контролю якості, «запровадити у свідомість» працюючих розуміння того, що підвищення якості веде до високого рівня ділової досконалості. У цьому контексті досить важливою є підготовка і мотивація персоналу освітніх закладів, особливо ВНЗ, менеджерів і аудиторів.

Досвід використання загального управління якістю (Total Quality Management – TQM) в інших країнах показує, що кожний навчальний заклад повинен мати своїх «замовників» і «постачальників» та забезпечувати їх широким спектром освітніх послуг; система управління якістю не може бути ефективною тільки за рахунок декількох одержимих цією ідеєю співробітників; усі викладачі, усі кафедри й інші підрозділи ВНЗ мають виконувати свою щоденну роботу відповідно до стандартного процесу і його удосконалення; колективна організація роботи дає змогу найбільш ефективно використовувати творчі можливості кожного викладача і співробітника; у традиційній технології навчання реалізація TQM покладає на викладача велике навантаження щодо оцінювання якості знань на основі різних показників; у нетрадиційній – діє комп'ютерна підтримка процедури оцінювання показників якості. Total Quality Management — філософія загального управління якістю, успішно стартувала в Японії та США з питань практики присудження нагород компаніям, які досягли найвищої якості продукції [9].

Наступним кроком використання TQM є виховання в душі прихильності базовим цінностям або прийняття на роботу співробітників, що розділяють такі цінності. Значущість у вищому навчальному закладі поняття "лідерське поведіння" стає вищим, якщо невід'ємною частиною корпоративної культури стануть довіра, повага, відкритість тощо.

Формування партнерських відносин у вищому навчальному закладі означає створення команд, учасники яких мають необхідні здібності, пройшли належне навчання і можуть діяти відповідно до прийнятих базових цінностей. Лідери й учасники команд, спираючись на базові цінності і використовуючи необхідні здібності, будують свою повсякденну діяльність на принципі постійного поліпшення, місії, задачах, цілях і стратегії вищого навчального закладу. Оскільки потреби й очікування споживачів змінюються, вищі навчальні заклади також мають постійно вдосконалювати свою продукцію і процеси. Це можливо за умов

застосування системного підходу до менеджменту якості в освіті, за допомогою якого у вищих навчальних закладах аналізуються вимоги споживачів.

Розходження між системами менеджменту якості стандартів ISO 9000 і моделями досконалості EFQM полягає в їхніх галузях застосування. Так, стандарти ISO 9000 мають розходження між вимогами до систем менеджменту якості і вимогами до продукції; концепція ISO полягає в тому, що вимоги стандарту до менеджменту організації доповнюють вимоги до якості самої продукції. Основною продукцією ВНЗ є знання, вміння, методологічна культура, комплексна підготовка фахівців до самореалізації в суспільстві.

Отже, ніколи ще проблема якості освіти в Україні не мала такого важливого ідеологічного, соціального, економічного і технічного значення, як у теперішній час. Висунення проблеми якості на перший план визначається низкою об'єктивних чинників: по-перше, від якості людських ресурсів залежить рівень розвитку країни і її глобальної економічної конкурентоспроможності; по-друге, якість освіти набуває все більшого значення в забезпеченні конкурентоспроможності випускників вищої школи на ринку праці; по-третє, специфіка управління якістю освіти полягає в тому, що управління діяльністю людини, яка є об'єктом педагогічного впливу, здійснюється через психічну діяльність, внаслідок чого навчання носить характер невизначеності.

В умовах глобалізації освіти, появи транснаціональної освіти і потужних корпорацій, які її забезпечують, якість стає чинником, що визначає саму можливість існування того чи іншого навчального закладу незалежно від форми власності.

Джерела та література:

1. Даниленко Л. І. Управління загальноосвітнім навчальним закладом як відкритою соціально-педагогічною системою / Л. І. Даниленко // Зб. наук. пр. УАДУ. – К., 2005. – Вип. 2 : в 4 ч. – Ч. IV. – С. 312-315.
2. Ніколаєнко С. М. Нові форми інтеграції освіти і науки / С. М. Ніколаєнко // Педагогічний пошук. – 2007. – № 2 (54). – С. 3-5.
3. Lisbon Strategy : [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://uk.wikipedia.org/wiki>
4. Sowell Th. Knowledge and decisions / Th. Sowell. – N. Y. : Basic books, 2005. – 145 p.
5. Европейская ассоциация гарантии качества высшего образования : [Электронный ресурс]. – Режим доступа : <http://ru.wikipedia.org/wiki/ENQA>
6. Технологія експертизи управління освітнім процесом у загальноосвітньому навчальному закладі : наук.-метод. посіб. / А. М. Єрмола, Л. Г. Москалець, О. Р. Суджик, О. М. Василенко; за ред. А. М. Єрмоли. – Х. : Пошук, 2000. – 260 с.
7. Morrison K. Management Theories for Educational Change / K. Morrison . – Paul Chapman Publishing Ltd., 2007. – 242 p.
8. Колісніченко Н. М. Особливості самоорганізованої ринкової моделі вищої освіти / Н. М. Колісніченко // Актуальні проблеми державного управління : зб. наук. пр. ОФ УАДУ. – Одеса : ОРІДУ УАДУ, 2007. – Вип. 6. – С. 247-257.
9. Total Quality Management, TQM : [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://searchio.techtarget.com/definition/Total-Quality-Management>